

Shomurodov Otajon Hamidovich,
 Urganch Innovatiya universiteti tarix fani o'qituvchisi
 E-mail: otojon.Shomuratov29@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5883-5999>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20259453>

XORAZMSHOH–ANUSHTEGINIYLAR DAVRIDA XORAZM VOHASI SHAHARLARI: IJTIMOIIY-IQTISODIY VA SHAHARSOZLIK TARAQQIYOTI

Annotatsiya. Anushteginiylar davri shaharlari to'g'risidagi ma'lumotlar yozma manbalarda juda kam aks etgan bo'lib, mavjud ma'lumotlar ham asosan siyosiy jarayonlar bilan bog'liq ravishda eslatib o'tiladi, xolos. Shu o'rinda asosiy e'tibor arxeologik tadqiqotlar ma'lumotlariga qaratilib, oz sonli yozma manbalar ma'lumotlari bilan qiyosiy tahlil qilish lozim. Shu jihatdan olganda, mazkur maqola dolzarb mavzulardan biriga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Anushteginiylar, shaharsozlik madaniyati, Gurganch, Darg'on, Kat, Mizdahqon, Xiva, Hazorasp, Ardaxushmisan, Madminiya, Nuzkat, Nukfag, Zamaxshar.

ГОРОДА ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА В ЭПОХУ ХОРЕЗМШАХОВ-АНУШТЕГИНИДОВ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация. Сведения о городах периода Ануштегинидов в письменных источниках весьма скудны, а имеющиеся сведения упоминаются преимущественно в связи с политическими процессами. В связи с этим основное внимание следует уделить данным археологических исследований, а также провести сравнительный анализ с данными небольшого числа письменных источников. В связи с этим данная статья посвящена одной из актуальных тем.

Ключевые слова: Ануштегиниды, градостроительная культура, Гурганч, Дарган, Кат, Миздахкан, Хива, Хазорасп, Ардахушмисан, Мадминия, Нузкат, Нукфог, Замахшар.

CITIES OF THE KHOREZM OASIS DURING THE KHWARAZMSHAH-ANUSHTEGINID PERIOD: SOCIO-ECONOMIC AND URBAN DEVELOPMENT

Abstract. Information about cities during the AnuShteginid period in written sources is very limited, and what information exists is mentioned primarily in connection with political processes. Therefore, primary attention should be paid to archaeological research, as well as a comparative analysis with the limited number of written sources. Therefore, this article addresses one of these pressing issues.

Key words: AnuShteginids, urban planning culture, Gurganch, Dargan, Kat, Mizdahkan, Khiva, Hazorasp, Arda khuShmisan, Madminiya, Nuzkat, Nukfag, ZamakhShar.

Kirish. Anushteginiylar davri (1097–1231-yillar) Xorazm vohasi shaharlari ijtimoiy-iqtisodiy hayoti masalasi juda sust o'rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Aslida bu holat butun musulmon dunyosi shaharlariga ham tegishli. Jumladan, shu davr shaharlarida ijtimoiy hayot, shahar aholisi ijtimoiy turmush tarzi kabi masalalar mazkur davr yozma manbalarida juda kam aks etgan. Xususan, Anushteginiylar davri shaharlari haqida eng ko'p ma'lumot bergan Yoqut al-Hamaviy shaharlar ro'yxatida ham asosan shaharlarning mudofaa tizimi va jamoaviy inshootlari (karvonsaroylar, bozorlar va

hokazo) haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, mavjud ma'lumotlar shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida deyarli tasavvur bermaydi. Umuman olganda, mazkur kamsonli ma'lumotlarni shahar xarobalari yoki ular o'rnida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalari bilan qiyosiy tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Anushteginiylar sulolasi davri Xorazm vohasi shaharlari ijtimoiy hayoti masalalari asosan Yoqut Hamaviyning shu davr Xorazm shaharlariga bergan qisqa sharhlaridan iborat, xolos. Shu jihatdan olganda, Xorazmshoh–Anushteginiylar davri Xorazm vohasi shaharsozligining o'ziga xos jihatlari mavzusi tadqiqotlarda ham to'la-to'kis aks etmagan. Yuqorida ta'kidlanganidek, bu o'rinda eng avvalo 1219-yilda Xorazmda bo'lgan arab sayyohi Yoqut al-Hamaviyning "Mu'jam al-buldon" ("Mamlakatlar ro'yxati") nomli asarini alohida ta'kidlash lozim. Zero, u Xorazmshoh–Anushteginiylar davri shaharlarida shaxsan bo'lib, ular haqida qisqa bo'lsa-da, juda qimmatli ma'lumotlar bergan [8; 409–438].

Boshqa yozma manbalarda xorazmshoh–Anushteginiylar davlati shaharlari haqida batafsil ma'lumotlar uchramaydi yoki ma'lumotlarning mubolag'ali tarzda berilishi kuzatiladi. Jumladan, XVIII–XIX asrlar Xiva xonligi tarixchisi Niyozmuhammad ibn Eshmuhammadning 1747-yilda yozilgan "Ta'rifi shahri Xorazm" asarida Xorazm shaharlariga qisqacha to'xtalib o'tilgan. Ammo ushbu asar o'zbek tiliga tarjima qilinmagan. Z.M. Buniyodov o'zining Xorazmshoh–Anushteginiylar davri tarixiga bag'ishlangan asarida mazkur mavzu yuzasidan ayrim qisqacha ma'lumotlarni keltirib o'tgan [3; 151–153].

Zamonaviy tadqiqotchilarning ko'pchiligi xorazmshohlar mavzusi bilan bog'liq voqea va jarayonlarda eslatilgan shaharlar haqidagi yuzaki ma'lumotlarni keltirish bilan cheklanadilar. Mazkur mavzu yuzasidan hozircha xorazmshoh–Anushteginiylar davlati shaharlari tuzilishi, hajmi va, eng asosiysi, ularning savdo aloqalaridagi o'rni masalalariga V.V. Bartold [1: 411–416], S.P. Tolstov [10: 324; 11: 324], N.N. Vakturskaya [5: 41–54; 6: 150–167], O.A. Vishnevskaya [7: 54–73], Ye.E. Nerazik [9: 219–227], A.M. Belenitskiy, I.B. Bentovich, O.G. Bolshakov [2: 389], Z.M. Buniyodov [3: 256; 4: 247] kabi tadqiqotchilar murojaat qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimlashtirish, tarixiy-qiyosiy tahlil, tarixiy ma'lumotlarni umumlashtirish hamda xolislik tamoyili kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Shaharlarning o'sishi mamlakat umumiy iqtisodiy taraqqiyotining muhim tomonlaridan biri bo'lib, yangicha asosda yuksala boshlagan Anushteginiylar davri Xorazm shahar sivilizatsiyasining atrofdagi dashtlar va uzoqroqdagi mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqalari mustahkamlanib, kengayib borayotganidan dalolat beradi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida Anushteginiy-xorazmshohlar davri yodgorliklaridan ko'plab xitoylik ustalar tayyorlagan chinni idishlar parchalarining topilishi ham bu fikrni to'la tasdiqlaydi.

Tashqi va ichki savdo yo'llari kesishgan hududda hamda qulay geografik mavqega ega bo'lgan xorazmshohlar poytaxti Gurganj (Jurjoniya) bu davrda nafaqat Movarounnahrning, balki butun o'rta asrlar Sharqining eng yirik shaharlaridan biriga aylandi. 1219-yilda Gurganjda bo'lgan Yoqut Hamaviy: "Men Gurganj kabi buyuk, boy va go'zal shaharni ko'rmadim", — deb yozadi [8; 419].

Zakariyo Qazviniy esa Gurganj haqida so'z yuritir ekan, uni Jayhun daryosi bo'yidagi juda katta shahar, aholisi juda ko'p maskan sifatida ta'riflaydi va: "Jannatdagi shaharni va chimildiqdagi kelinchakni qo'riqlaganday, farishtalar qo'riqlaydi", — deb yozgan edi [3: 135].

Gurganjda o'sha zamonlardagi barcha kasb-hunar turlari taraqqiy etgan edi. Zakariyo Qazviniyning yozishicha, Gurganjda mohir ustalar, ayniqsa, temirchilar, duradgorlar va boshqa hunar egalari o'z

kasbida barkamol boʻlganlar. Gurganj naqqoshlari fil suyagi va sandal daraxtidan ajoyib naqshlar yaratganlar. Gurganj ayollari chevarlikda mohir boʻlib, ipakchilar tabiiy ipakning oliy navlarini yetishtirganlar. Binokor-quruvchilar tol yogʻochidan shunday yengil sinchli binolar qurgan edilarki, bu yerda tez-tez sodir boʻlib turadigan zilzilalar paytida tosh va gʻishtin uylar vayron boʻlsa ham, sinchli uylarga ziyon yetmagan. Gurganjda aholi koʻpligi sababli koʻchalar va bozorlarda odamlar bir-biriga urilib ketar, yurish qiyin boʻlgan [3: 135].

Gurganj savdogarlari dunyoning koʻplab mamlakatlariga oʻz mahsulotlarini olib borib sotganlar. Shuningdek, Gurganjga ham xorijiy mamlakatlardan koʻplab savdogarlar mol olib kelganlar. Gurganj bozorlari oʻzining koʻpligi va turli-tuman mahsulotlarga boyligi bilan mashhur edi. Bozorlarda qatʼiy tartib oʻrnatilgan boʻlib, savdo-sotiq ishlari muxtasib (nazoratchi) tomonidan nazorat qilingan. Muxtasiblik lavozimiga ishonchli kishilar yoki imomlar tayinlangan. Shahar 1221-yilda moʻgʻullar tomonidan bosib olinib, qattiq vayron qilingan. Manbalarda Xorazmning boshqa savdo shaharlari haqida ham koʻplab maʼlumotlar saqlanib qolgan.

Ardaxushmisanda 1219–1220-yillarda boʻlgan Yoqut Hamaviy uning bozorlari, mahalliy mahsulotlari koʻpligi va aholisi badavlat ekanligini qayd etadi. U bu shaharni Suriyaning yirik shaharlari qatoridagi Nisibin bilan taqqoslaydi hamda Ardaxushmisan aholisi jihatidan undan ham kattaroq va muhtashamroq ekanligini taʼkidlaydi [8; 410].

1219–1220-yillarda Xorazmda boʻlgan Yoqut Hamaviy Hazorasni mustahkam qalʼa, goʻzal va bozorlari hamda rastalari koʻp boʻlgan yirik savdo shahri sifatida tilga olgan [8; 419].

Dovdon havzasi boʻyida joylashgan va yirik Madra (Gʻazovot) kanali orqali sugʻorilgan Zamaxshar hududi XII–XIII asrlarda Xorazmning dehqonchilik rivojlangan hamda aholisi zich joylashgan markazlaridan biriga aylangan. Zamaxshar X asrdayoq yirik hunarmandchilik markazi boʻlganligi yuqorida taʼkidlandi. Umuman, Dovdon havzasidan Daryolik oʻzanigacha boʻlgan hududlar va ulkan Chermonyop kanali atroflari (Zamaxshar, Dovdonqalʼa, Yorbakirqalʼa, Shohsanam, Qoʻhna Vaz shaharlari joylashgan hududlar) xorazmshohlar davrida nafaqat Xorazmning, balki Movarounnahrning ham aholi eng zich joylashgan hududlari jumlasiga kirgan.

Agar buni hozirgi davr bilan taqqoslaydigan boʻlsak, bugungi kunda Xorazm viloyatida har bir kvadrat kilometrda 190,2 kishi toʻgʻri kelgan boʻlsa, yuqorida keltirilgan hududlarda har bir kvadrat kilometrda 400–500 kishi toʻgʻri kelgan. Bu koʻrsatkich hatto Oʻzbekistonning hozirgi kundagi aholi eng zich joylashgan hududi hisoblangan Andijon viloyati koʻrsatkichiga tengdir. Oʻng qirgʻoq Xorazmning xorazmshohlar davridagi aholi eng zich joylashgan hududi — Qavatqalʼa atroflarida esa har bir kvadrat kilometrda 200–250 kishi toʻgʻri kelgan [7: 67].

Qoʻhna Urganchdan Zamaxshargacha boʻlgan hududda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida bu shaharlar oraligʻidagi oʻnlab kilometrlar davomida imorat izlari, gʻisht, sopol parchalari va boshqa topilmalar bilan qoplangan hududlar aniqlangan. Bu esa yuksak darajada rivojlangan dehqonchilik rustoqlari va kanallar tizimi mavjud boʻlganligini koʻrsatadi. Mazkur ulkan xarobazor Yoqut Hamaviyning: “Uning barcha viloyatlarida yurasanmi yoki bozorlarida yurasanmi — buning farqi yoʻq. Oʻylaymanki, Xorazm singari bepoyon va keng yer, shu singari aholisi koʻp yurt dunyoda boʻlmasa kerak...” degan fikrlarini toʻla tasdiqlaydi.

Qoʻhna Urganchdan 60 km janubi-gʻarbda joylashgan Yorbakirqalʼa yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida ushbu yodgorlik xorazmshohlar davriga oid juda katta savdo markazi boʻlganligi aniqlangan. Bu yerdan tugallanmagan, 750 xona va 250 turar joydan iborat, tomonlari 200

metrga choʻzilgan ulkan karvonsaroyning topilib oʻrganilishi yuqoridagi fikrning yana bir dalilidir. Aftidan, ushbu karvonsaroy moʻgʻullar bosqini oqibatida tugallanmay qolgan [5: 41–54; 7: 54–73].

Qoʻhna Urganchdan 90 km janubi-gʻarbda joylashgan yana bir yirik savdo markazi bu Shaharlik shahri hisoblanadi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida ushbu oʻrta asr manzilgohining shimoli-gʻarbda Oqqalʼa (Adoq)gacha, janubi-sharqda esa Yorbakirqalʼagacha boʻlgan hududi dehqonchilik maydonlari va qishloq qoldiqlari bilan oʻralganligi aniqlandi. Demak, bu hudud yirik dehqonchilik rustogʻi boʻlib, Shaharlik uning markazi vazifasini bajargan. Shaharlikning maydoni 15 gektarni tashkil etib, uning oʻziga xos jihati mudofaa devoriga ega emasligidadir. Ammo arxeologik qazuv ishlari davomida hududdan koʻplab kulolchilik, shishagarlik, tikuvchilik, temirchilik va boshqa hunarmandchilik ustaxonalari, karvonsaroy qoldiqlari hamda koʻplab tangalarning topilishi bu shahar mudofaa tizimisiz ham yirik savdo-hunarmandchilik markazi boʻlganligini koʻrsatadi [5: 53].

Chap qirgʻoq Xorazmda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar va xorazmshohlar davriga oid manbalarda yuqoridagi shaharlardan tashqari Suburna (Shohsanam), Jigarband, Sadvar, Safardiz, Kardaronxos (Qalʼajiq, Dovudqalʼa), Sarakusta, Mangqishloq, Nuzvor (Buldumsoz), Sovkan (Olmaotishgan), Vargada (Varagdax, Munchoqli), Qudjag (Tuproqqalʼa), Madminiya (Bugʻroxon), Git (Puljoy), Qalʼalik kabi savdo markazlari ham tilga olinadi.

Suburna (Shohsanam) va Sovkan (Olmaotishgan) savdo markazlari Yoqut Hamaviy asarlarida Movarounnahr hamda Xuroson bilan olib borilgan savdo-sotiqda muhim rol oʻynovchi obod shaharlar sifatida taʼkidlanadi [8; 423–424]. Munchoqli shahriga IX–X asrlarda asos solingan boʻlib, bu yerda hayot XIV asrgacha uzluksiz davom etgan. Turli sopol idishlar va boshqa arxeologik buyumlar qoldiqlarining topilishi ushbu manzilgoh xorazmshohlar davrida yirik savdo-hunarmandchilik markazi boʻlganligini koʻrsatadi. Shuningdek, atroflaridan qishloq izlari, kanallar va sugʻorish inshootlari qoldiqlarining topilishi uning yirik dehqonchilik rustogʻi markazi boʻlganligini ham tasdiqlaydi. Hozirgi kunda uning umumiy maydoni 20 gektardan ortiqni tashkil etadi. Bu manzilgoh arab geografi Ibn Rusta tomonidan tilga olingan, Jurjoniyadan 4 farsax (24–32 km) quyida joylashgan Vargada (Varagdax) qishlogʻiga mos keladi [12: 77–79].

Munchoqli manzilgohidan 48 km shimoli-gʻarbda joylashgan Qalʼalik va undan 20 km shimolda joylashgan Tuproqqalʼa harobalarini oʻrganish davomida ushbu manzilgohlarning yirik dehqonchilik rustoqlari markazlari boʻlganligi aniqlandi. Ya.Gʻ. Gʻulomov va V.N. Yagodinlar Tuproqqalʼani arab geografi Al-Istaxriy tilga olgan Kudjag shahri bilan bogʻlaydilar [12: 83; 13: 161]. Bundan tashqari, ushbu hududlardan turli ixtisoslikka ega koʻplab ustaxonalarning, ayniqsa kulolchilik va shisha yasash ustaxonalarining topilishi ularning kichik savdo-hunarmandchilik markazlari boʻlganligini koʻrsatadi.

Tuproqqalʼa (Kudjag)dan 20–23 km shimoli-sharqda va hozirgi Qoʻngʻirot shahridan 17 km shimolda joylashgan Bugʻroxon shahar harobasini oʻrganish natijasida ushbu yodgorlik ark, shahriston va raboddan iborat yirik savdo markazi boʻlganligi maʼlum boʻldi. Buni shu hududdan topilgan turli arxeologik buyumlar hamda bozor oʻrni qoldiqlari tasdiqlaydi. Shahriston maydoni 4 gektar, rabod maydoni esa 25 gektarni tashkil etadi. IX asrda vujudga kelgan ushbu shahar Volgaboʻyi, Sharqiy Yevropa va koʻchmanchilar bilan olib borilgan savdo yoʻlida joylashganligi sababli tez surʼatlarda rivojlangan. Arxeologlar ushbu yodgorlikni Al-Istaxriy, al-Maqdisiy va “Hudud al-Olam” asarlarida tilga olingan Madminiya (Mazminiya, Madkaminiya yoki Badminiya) shahri bilan bogʻlaydilar. Bundan tashqari, Madminiya Ibn Rusta asaridagi Berabid shahri boʻlishi mumkinligi haqidagi taxminlar ham mavjud [12: 90; 13: 158].

Bug‘roxon shahridan 36–37 km g‘arbda yana bir yirik o‘rta asr shahri — Puljoy qoldiqlari aniqlangan. Arxeologik tadqiqotlar ushbu yodgorlik IX–XI asrlarda vujudga kelganligini, xorazmshohlar davrida esa Xorazmning Volgabo‘yi va Sharqiy Yevropa bilan savdo aloqalarida muhim o‘rin tutgan yirik savdo markaziga aylanganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ushbu markazning ko‘chmanchilar bilan savdo munosabatlaridagi ahamiyati katta bo‘lgan. Ya.G‘. G‘ulomov va V.N. Yagodinlar ushbu savdo markazini arab manbalarida tilga olingan Git shahri bilan taqqoslaydilar [12: 96; 13: 159].

Chap qirg‘oq Xorazmda yuqoridagi shaharlardan tashqari, arab manbalarida Daskoxonxos, Ruzund, Vazarmand kabi boshqa shaharlar ham eslatib o‘tiladi. Biroq ularning joylashuvini aniq belgilash hozircha murakkab bo‘lib qolmoqda.

Mo‘g‘ullar istilosi arafasida o‘ng qirg‘oq Xorazmning Gavxore kanali atroflarida joylashgan hududlari ham ancha gullab-yashnagan edi. Arab yozma manbalarida X asrda tilga olingan Mizdahqon, Nuzkat, Nukfag, Kardor, Barategin, Juvakin, Sho‘roxon shaharlari hamda arxeologik qidiruvlar natijasida o‘rganilgan Norinjon, Guldursun, Janpiqqal‘a va Qavatqal‘a shaharlari XII–XIII asrlarda yanada rivojlangan.

O‘ng qirg‘oq Xorazmning eng aholi zich joylashgan hududi Qavatqal‘a shahri atroflari bo‘lib, bu yerda yuqorida aytib o‘tganimizdek, har bir kvadrat kilometrda 200–250 kishi to‘g‘ri kelgan. Qavatqal‘a atroflaridagi juda keng maydon dehqonchilik rustoqlari bilan qoplangan. Qavatqal‘adan topilgan turli buyumlar ushbu shahar dehqonchilik rustog‘i markazi bo‘lishi bilan birga, yirik savdo va hunarmandchilik markazi ham bo‘lganligini ko‘rsatadi. U Movarounnahr bilan Qizilqum orqali o‘tgan Buyuk Ipak yo‘lining kichik tarmog‘i orqali savdo munosabatlarini olib borgan.

O‘ng qirg‘oq Xorazmning yana bir yirik savdo markazi Sho‘roxon bo‘lib, u Movarounnahrda keladigan savdo yo‘lidagi eng yirik shaharlardan biri hisoblangan. Gavxore kanali vohasidagi dehqonchilik qilinadigan yerlar ham Sho‘roxon shahridan boshlangan. Sho‘roxon Xorazmni Movarounnahr bilan bog‘lovchi va butun o‘rta asrlarda mashhur bo‘lgan Sepoya (Uch O‘choq) savdo yo‘lida joylashganligini hisobga oladigan bo‘lsak, u ancha erta shakllangan va mo‘g‘ullar istilosigacha Xorazmning eng muhim savdo markazlaridan biri sifatida faoliyat yuritgan. Umuman, Gavxore kanali atroflari Xorazmning eng obod hududlaridan biri bo‘lib, yozma manbalarda ko‘p bor tilga olingan. Arxeologik ma‘lumotlar ham bu hududda ko‘plab o‘rta asr qal‘alari, shaharlar qoldiqlari va rustoqlar izlari topilganini tasdiqlaydi. Gavxore kanali juda katta uzunlikka — 12 farsax (72 km)ga teng bo‘lgan. Manbalarga ko‘ra, unda kemalar ham qatnagan. Ushbu kanal o‘zanlarida joylashgan Norinjon va Guldursun shaharlari hamda qal‘alari haqida yuqorida fikr yuritilgan edi. Ushbu savdo markazlari bu davrda ham taraqqiy etgan.

O‘ng qirg‘oq Xorazmning yana bir yirik savdo markazi Mizdahqon bo‘lib, Maqdisiy X asrda o‘ng qirg‘oq Xorazmdan o‘tgan uchta asosiy savdo yo‘li Mizdahqonga olib borganligini qayd etadi. Bundan ko‘rinib turibdiki, Mizdahqon X asrdan boshlab nafaqat yirik rustoq markazi, balki o‘ng qirg‘oq Xorazmning XI–XIII asrlardagi eng yirik savdo markazlaridan biri bo‘lgan. Movarounnahrning boy savdo shaharlari bilan bog‘lovchi uchta savdo yo‘li Mizdahqonda birlashib, keyinchalik Amudaryodagi asosiy kechuv orqali Gurganjga yo‘nalgan. Mizdahqon o‘zining geografik joylashuvi sababli ko‘chmanchi qabilalar, ayniqsa o‘g‘uzlar bilan olib borilgan savdoda ham muhim markazlardan biri hisoblangan.

Maqdisiy tilga olgan Nuzkat, Nukfag, Barategin va Juvakin shaharlari haqida XI–XIII asr manbalarida deyarli ma‘lumot uchramaydi. Biroq mazkur davrdagi iqtisodiy taraqqiyot va savdo-

sotiqning yuqori darajada rivojlanganligini hisobga oladigan bo'lsak, ushbu shaharlar ham Xorazmning muhim savdo markazlari bo'lganligini taxmin qilish mumkin. Faqat Yoqut Hamaviy XIII asr boshlarida Nuzkatni Gurganj yaqinidagi shaharcha sifatida eslatadi [8:436]. Ya.G'. G'ulomov uni hozirgi Jumirtov etagidagi Jumirqal'a harobalari o'rnida bo'lganligini taxmin qiladi [13:156–158]. Shuningdek, u Juvakinni hozirgi Quyuqqal'a yodgorligi, Nukbog' (Nukfag)ni Eski Porsu yodgorligi, Barateginni esa Qizqal'a yodgorligi bilan bog'laydi. Agar ushbu yodgorliklar to'liq o'rganilsa, Xorazmning boshqa savdo markazlari, jumladan Juvakin, Nukbog' va Barategin shaharlari haqida ham aniqroq ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Yuqoridagilardan umumiy xulosa chiqaradigan bo'lsak, Xorazm vohasining Anushteginiylar davri shaharlari XI–XIII asrlar davomida taraqqiy etib, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksak rivojlangan. Ushbu shaharlarning ijtimoiy hayoti va ularda kechgan jarayonlarni o'rganish Xorazm vohasining siyosiy, iqtisodiy va madaniy tarixining ko'plab qirralarini ochib beradi. Shu jihatdan olganda, Anushteginiylar davri Xorazm vohasi shaharlari ijtimoiy hayoti hali yetarli darajada o'rganilmagan dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

1. XII asr o'rtalaridan XIII asr boshlarigacha bo'lgan davr, ya'ni xorazmshoh–Anushteginiylar davri, Xorazm savdo markazlarining eng gullab-yashnagan davri bo'lganligini manbalar va arxeologik tadqiqotlar yaqqol tasdiqlaydi.

2. Xorazm vohasida Anushteginiylar davrida poytaxt Gurganchdan tashqari Mizdahqon, Darg'on, Git, Safardiz, Ardaxushmisan, Puljoy, Kat, Kardor va Kardoronxos kabi shaharlarning ijtimoiy hayotini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Biroq ushbu shaharlar hali arxeologik va manbashunoslik jihatidan yetarlicha tadqiq etilmagan. Ularni chuqur o'rganish orqali Anushteginiylar davridagi ijtimoiy jarayonlarni kengroq yoritish mumkin bo'ladi.

3. Umuman olganda, arxeologik manbalar Xorazm vohasining Anushteginiylar davri shaharlari ijtimoiy hayotini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi hamda musulmon dunyosi shaharlarida kechgan ijtimoiy jarayonlar haqida muayyan ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского завоевания. -Сочинения. Т.24.2. –М.: «Наука», 1964. – 657 с.
2. Беленицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. –Л.: «Наука», 1973. – 389 с.
3. Буниёдов З. Ануштагин-Хоразмшоҳлар давлати (1097-1235 й.й.) –Т.: «Адабиёт ва санъат» нашриёти, 1997. – 256 б.
4. Буниятов З. М. Государство хорезмшахов-Ануштегинидов, 1097-1231. – Москва: Наука, 1986. – 247 с.
5. Вактурская Н.Н. О средневековых городах Хорезма // Полевые исследования Хорезмской экспедиции в 1958-1961 гг. Т. II, Вып.7, 1963. – С.41-54.
6. Вактурская Н.Н, Вишневская О.А. Памятники Хорезма эпохи Великих Хорезмшахов (XII-начало XIII вв.) //МХЭ., вып.1, -М.: Изд-во Ан СССР, 1959. – С.150-167.
7. Вишневская О.А. Археологические разведки на средневековых поселениях Левобережного Хорезма. // Полевые исследования Хорезмской экспедиции в 1958-1961 гг. Т. II, Вып.7, 1963. – С.54-73
8. Ўакут ал-Хамави. Му'жам ал-булдан // Материалы по истории туркмен и Туркмении (далее МИТТ). Т.1. – М. – Л.: Наука, 1939. – С.409-438.

07.00.00 – TARIX FANLARI

9. Неразик Е.Е. К проблеме развития городов Хорезма //Вкн.: Культура и искусство древнего Хорезма. - М.: «Наука», 1986. – С.219-227.
10. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М.: Изд-во вост.лит., 1964. – 324 с.
11. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. - М.: Изд-Во Ан СССР, 1948. – 324 с.
12. Ягодин В.Н. Маршрутные археологические исследования левобережной части Приаральской дельты Аму-Дарьи // Полевые исследования Хорезмской экспедиции в 1958-1961 гг. Т.П, Вып.7, 1963. – С.77-79.
13. Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. – Т.: ЎзССР ФА нашриёти, 1959. – 324 б.